

Нова індустріалізація у розвинутих країнах та у країнах наздоганяючого типу розвитку

Жданова Л.Л., к. е. наук, доцент

Одеський національний економічний університет

Індустріальний ренесанс, який переживає світова економіка, успіхи в економічному зростанні та розвиткові країн, що стали на шлях форсованої індустріалізації за історичними мірками зовсім недавно, дають економічній теорії багатий матеріал для осмислення та обґрунтування найбільш ефективної моделі економічного розвитку. В останні роки все більше прибічників набуває концепція нової індустріалізації як моделі економічного розвитку України. Такий самий підхід домінує і у західних дослідників щодо розвинутих країн. Нова індустріалізація вважається бажаною моделлю і для розвитку економіки Росії, Білорусі.

Різні дослідники по-різному розуміють сенс нової індустріалізації. Одна група дослідників вважає новою індустріалізацією специфічну економічну політику, спрямовану на відновлення країнами колишнього СРСР втраченої ними, внаслідок неконкурентоспроможності, індустріальної бази. Провідну роль у такому відновленні ці дослідники відводять державі, вважаючи необхідним повернення її у економіку у якості власника та підприємця. Ставка робиться при цьому підході на відбудову великих підприємств, які здатні забезпечити диверсифікацію галузевої структури економіки та знизити її залежність від імпорту технічно складної продукції¹.

Західні дослідники проблеми нової індустріалізації позбавлені від необхідності піклуватися як про відновлення індустріальної могутності своїх країн, так і про зниження їхньої залежності від імпорту технічно складної продукції. Їхні дослідження спрямовані на те, щоб зрозуміти об'єктивний хід розвитку економіки, виявити об'єктивну спрямованість змін у економіці та

---

¹ Див. дискусію на сторінках журналу «Економіст» (РФ) протягом останніх 10 років.

суспільстві. Як результат, при трактуванні сутності нової індустріалізації вони відштовхуються від реальних тенденцій у розвитку продуктивних сил суспільства, і лише виходячи з цього розробляють рекомендації для економічної політики².

Таким чином, працями багатьох вчених сформовано підходи до дослідження нової індустріалізації як до об'єктивного процесу розвитку продуктивних сил і як до особливого типу економічної політики, покликаної вирішити низку економічних проблем країни.

Метою статті є з'ясування матеріальних умов, необхідних для здійснення нової індустріалізації у пострадянських країнах та країнах наздоганяючого типу розвитку. Дослідження здійснюється генетичним методом, який передбачає аналіз нової індустріалізації як об'єктивного процесу розвитку продуктивних сил у розвинених країнах, який дозволяє виявити сутність того, що відбувається у процесі індустріалізації та нової індустріалізації, тенденції змін, і, виходячи з цього, запропонувати рекомендації для економічної політики держави.

Найчастіше дослідники трактують індустріалізацію, і, відповідно, промислову революцію, як перехід аграрних суспільств на індустріальну стадію, пов'язуючи її з переходом від ручної праці до машинної, від мануфактури як первісної ланки виробництва до фабрики. Початок відносять до останньої третини XVIII століття і вважають, що тривала ця стадія майже протягом усього XIX століття.

Дослідники ще й досі не можуть прийти до однозначного розуміння причин промислової революції. Як правило визначають цілу низку

---

² Див., наприклад, Рифкін Дж. Третья промышленная революция: Как горизонтальные взаимодействия меняют энергетику, экономику и мир в целом /Джерми Рифкін ; Пер. с англ. – М.: Альпина нон-фикшн, 2014. – 410 с.; Brynjolfsson E., McAfee A. Race against the machine. How the Digital Revolution Is Accelerating Innovation, Driving Productivity, and Irreversibly Transforming Employment and the Economy/ E. Brynjolfsson, A. McAfee. – Digital Frontier Press Lexington Massachusetts, 2011. – 98 p.; Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies/E. Brynjolfsson, A. McAfee. – 2014. - 321 p.

інституціональних змін, які пізніше назвали інститутами розвитку. До них відносять формування інститутів, що захищають приватну власність і контрактні зобов'язання, зокрема, незалежної та ефективної судової системи; формування ринку факторів виробництва – найманої праці, грошей, землі; високий рівень розвитку торгівлі; високий рівень розвитку конкуренції, яка змушувала виробників до гонитви за все більшими обсягами продажів і все більшими прибутками, створюючи те, що можна вважати двигуном капіталістичної економіки. У такій системі безпосередніми джерелами зростання являються інновації, охоплюючи технологію та організацію. Інновація стає всеосяжною і панівною рисою господарського життя. Неминучі супутники широкого потоку інновацій – це невизначеність, постійний пошук і ризик, проведення досліджень та експериментів. Щоб зміни були успішними, потрібна значна свобода дій, у тому числі і свобода експериментування³.

Ключовими елементами існування інституціональної системи, здатної до змін, є децентралізація влади і ресурсів, необхідних для вільного прийняття рішень, у тому числі про експериментування відносно технології, продукту, організації; відсутність політичних і релігійних перешкод для цього; стимулювання новаторів, які мають можливість присвоювати прибуток, одержаний у випадку успіху, і ризикують збитками у разі провалу. Експерименти передбачають не лише суто теоретичний винахід нових продуктів, послуг, форм організації, але також апробацію запропонованих продуктів і послуг шляхом пред'явлення їх для публічного використання, а організаційних інновацій – шляхом їх використання в реальних підприємствах. Таке різноманіття винаходів породжує різноманітність у господарській системі і вимагає існування господарського сектору, захищеного від політичних втручань. Здатна до експериментів економіка стає джерелом багатьох технологічних нововведень, відчиняє простір для наукового впливу на

---

³ Саме на експериментуванні роблять наголос автори дослідження «Як Захід став багатим»: Розенберг Н., Бирдцел Л. Е. мл. Как Запад стал богатым: Экономическое преобразование индустриального мира/Розенберг Н., Бирдцел Л. Е. [Перевод с английского под редакцией Бориса Пинскера]. – Новосибирск: Экор, 1995. – 352 с.

технології, продукти, організацію. У результаті всіх цих змін – зростання багатства суспільства та матеріального добробуту населення. Таким чином, промислова революція призвела не лише до змін галузевої структури економіки, які видні неозброєним оком. Набагато більш важливими є інституціональні зміни, а саме створення інститутів розвитку.

Наступною фазою індустріалізації став етап з 60-80 років XIX століття до 1914 р. Зміни були настільки значними, що дослідники часто називають цей період Другою промисловою революцією, або технологічною революцією. І як і у аналізі першої промислової революції наголос роблять на змінах у галузевій структурі економіки, технічних та технологічних винаходах. Проте, інституціональні зміни цього періоду мають не менше значення. Найважливішою серед інституціональних змін можна вважати перехід від фабрики як первісної ланки виробництва до корпорації.

Саме корпорація забезпечила розвиток технічно складного, наукоємного виробництва при переході від класичної індустріальної економіки до економіки монополізованої. Корпорація віддзеркалює зміни не лише у масштабах капіталу та виробництва, але й у змісті виробництва, структурі ринків та характері конкуренції. Загострення конкуренції вимагає від виробників постійних змін та удосконалення продукції, технології, організації виробництва, матеріалів, ринків. Такі серйозні зміни можливі тільки на підґрунті наукових розвідок. Сама конкуренція потребує всебічного вбудовування науки у виробничий процес, а корпорація, на відміну від фабрики, має відповідну матеріальну можливість для здійснення цього.

Економічні та інституціональні перетворення цього періоду супроводжувалися зростанням багатства країн Європи та Північної Америки, збільшенням добробуту населення.

Розгортання промислової революції на першому її етапі характеризувалося тим, що економічно значущі технології з'являлися в результаті зусиль людей, які не були вченими, які керувалися здоровим глуздом, кмітливістю, своїми власними уявленнями про раціональність,

зручність. Якщо не вважати хіміків, яких залучали для проведення аналізів і вимірів в деяких промислових процесах, вчені не були безпосередньо пов'язані з промисловістю. До кінця XIX століття ситуація змінилася. До того часу розроблені фундаментальною наукою пояснення природних явищ стали зовсім недоступні здоровому глузду обдарованих, але необізнаних у науці винахідників. Наукові пояснення фізичного світу не були пов'язані з економічними потребами, виникали в автономній науковій сфері, в середовищі університетських та незалежних вчених, які працювали не заради багатства. Створення нових або удосконалення вже існуючих продуктів на базі фундаментальних наукових пояснень перетворилося на особливу сферу діяльності – прикладну науку. Заняття у цій новій сфері стимулювалися оцінками можливої економічної значимості розробленого продукту. Таким чином, фундаментальна наука створила пояснення природних явищ, котрі володіли величезним потенціалом практичного застосування. Одночасно з цим процесом розвивався і доповнював його процес, що зв'язував науку з виробництвом, в результаті якого наукові досягнення втілювалися в економічному зростанні. Сфера прикладних досліджень спочатку розвивалася на рівні фірми, а згодом – на рівні всієї економіки в цілому. Найважливішим елементом цієї сфери є науково-дослідні лабораторії, створені фірмами з метою застосування наукових методів і знань для вирішення комерційних проблем. У період другої промислової революції відбувається об'єднання під єдиним управлінням організацій наукового знання і традиційного бізнесу, з його функціями виробництва і збуту. Така структура з'явилася ефективним інструментом виявлення нових потреб і нових можливостей, в яких наука ставала корисною для споживачів та сама могла отримати від цього вигоду. Об'єднання в рамках звичайного підприємства вчених і менеджерів, розширило обґрунтованість змін, зменшило ризик експериментування, відповідно зросла прибутковість виробництва. В результаті динамізм, потреба в змінах і зростанні стали важливими цілями і стимулами господарювання. Право приймати рішення належить безлічі підприємств, різних за своїм розміром, приналежності,

внутрішньої структури, цілям і розміщенню. Підприємства отримують винагороди і страждають від збитків, властивих учасникам інноваційних програм, на них лежить відповідальність за вибір ринків, визначення цін покупок і продажів, за встановлення заробітної плати, за найм і звільнення працівників і за інвестування капіталу. Їм дістається прибуток у разі успіху і збитки при невдачі.

У період розгортання Другої промислової революції у галузях масового виробництва за обсягами випуску продукції стали домінувати великі корпорації. При цьому менш великі підприємства не втратили своєї ролі. Гігантські корпорації стають основними споживачами капіталу, тоді як малі підприємства – головними наймачами робочої сили. Історія підприємництва свідчить, що в економіці розвинених країн у період індустріального розвитку існують підприємницькі організації різних видів і розмірів, народжені для вирішення різних економічних завдань, що стоять перед ними. Виходячи із стратегій конкуренції, дослідники виділяють декілька типів фірм, що одночасно існують на ринку. Крім уже згаданих великих корпорацій в галузях масового виробництва і малих фірм, дослідники називають ще вузькоспеціалізованих виробників, які можуть бути як великими, так і дрібними, а також фірми-новатори технічного прогресу. Усі типи фірм зацікавлені у інноваціях, проте у різних їх типах.

Інновації можна розділити на два типи. Перший – це часткові поліпшення, які народжуються як наслідок конкурентної боротьби між компаніями-виробниками однієї галузі. Їх розповсюдження пов'язане з активною роллю попиту у порівнянні з пропозицією. Ринок з легкістю сприймає такі інновації, тому що менш досконалі аналоги таких, лише частково нових продуктів вже його завоювали. В результаті нововведення легко сприймаються покупцями. Наслідком таких інновацій стає успіх компанії, яка першою виводить новий продукт на ринок, стрімке копіювання запропонованої новації конкурентами, поштовх до подальшого удосконалення продукту.

Другий вид інновацій – це проривні, концептуальні, які створюють принципово нові продукти. Такі винаходи суттєво змінюють технології, однак завоювання ринку є для них складною проблемою. Шлях від відкриття нового принципу до його комерціалізації триває роками, іноді – десятиліттями. Головну роль у цьому типі інновацій грає пропозиція. Такі інновації породжують нові галузі та приводять до краху старих, в результаті змінюється галузева структура економіки. Такі інновації становляться ефективними лише при розгортанні масового виробництва. Без потужної індустріальної бази цього зробити неможливо. Якщо в країні відсутня індустріальна база, як проривні, так і поліпшуючі інновації виявляються самостійним товаром. Однак забезпечити високу якість такого товару у відриві від індустріальної бази вкрай складно, тому що саме вона, індустріальна база, постійно вимагає свого вдосконалення. Поза зв'язку з виробництвом вгадати, що саме потребує вдосконалення навряд чи можливо. Таким чином, хоча обидва типи інновацій потребують наукових досліджень, однак наука виявляється не самостійним фактором, що веде до інноваційного розвитку. Наука тут має бути поєднаною з виробництвом, з потужною індустріальною базою. Саме індустрія дозволяє отримати максимальний ефект від новацій. Проривні, концептуальні інновації потребують для своєї перевірки тривалого експериментування на спеціальному обладнанні. Створення такого обладнання – справа дорога, окремим виробникам недоступна. Вирішенням цієї проблеми стає створення спеціальних центрів, або, як їх частіше називають – технопарків, призначених для ведення дослідницько-експериментальних робіт. Фірми, які зацікавлені у експериментах на відповідному обладнанні можуть орендувати його на визначений час. Потім його орендують інші фірми. Таким чином забезпечується технічна можливість експериментувати та довести дослідження до етапу продукту. Підтримувати таку технологію ведення науково-дослідних та досвідно-експериментальних робіт, яка потребує спеціальних технопарків, можливо лише за умов існування досить великої кількості фірм, зацікавлених у експериментуванні у технопарках. Отже, економічно ефективна організація інноваційної діяльності

потребує достатньо великої кількості фірм-новаторів технічного прогресу. Необхідний свого роду кластер фірм-новаторів. Таким чином, якщо в економіці країни є певна кількість фірм-новаторів, створення для них технологічних умов подальшого розвитку стає економічно доцільною і вигідною справою. В результаті у такій економіці зростають темпи науково-технічного розвитку, а сам цей розвиток у підсумку коштує суспільству менше, ніж країні, де існують лише поодинокі фірми-новатори, не згуртовані по галузям та напрямкам дослідження і розкидані у просторі. У результаті економікам наздоганяючого типу розвитку вкрай складно досягти рівня вже розвинутих країн. Для того, щоб не відстати назавжди, їм потрібний індустріальний ривок, досягнення якого не просто повторюють те, що вже відпрацьовано розвинутими країнами, але й перевершують їх. Розробка політики індустріалізації та індустріального ривка можлива лише при розумінні сучасної економіки розвинутих країн як економіки індустріальної.

Проте в Україні з початку процесу реформування і протягом досить тривалого часу вважалось, що сучасна ринкова економіка переросла стадію індустріалізму, що це вже економіка постіндустріальна⁴, інформаційна, економіка послуг, знань. Прибічники такої ідеї вважають, що сутність сучасної економіки змінилася і капітал перестав бути фактором, що обмежує виробництво. Тим фактором, що заступив його місце, стала інформація. Тому знання, втіленні у робітника, мають первісне значення для розвитку у сучасних умовах. Виходячи з такого розуміння сутності сучасної економіки та тенденцій змін, у процесі реформуванні в Україні ставку було зроблено на розвиток та поширення освіти.

Звернемося до статистичних даних, які характеризують рівень освіти зайнятих у вітчизняній економіці. Динаміка цього показника в Україні цілком позитивна. Так, кількість студентів у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації у 1990/91 навчальному році складала 757 тис осіб, у 2000/01 – 528

---

⁴ Чухно А. Постіндустріальна економіка: теорія і практика та їх значення для України/ Чухно А. – К.: Логос, 2003. – 631с.

тис. осіб, у 2013/14 – 329,0 тис. Одночасно кількість студентів у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації у 1990/91 навчальному році складала 881,3 тис. осіб, у 2000/01 – 1402,9, у 2013/14 – 1723,7 тис.⁵ Таким чином, має місце зростання як загальної чисельності студентів вищих навчальних закладів, так і зростання частки студентів, які навчаються у ВНЗ III-IV рівнів акредитації, що свідчить про постійне підвищення рівня освіти молодих фахівців протягом усього періоду реформування економіки. Такою же позитивною виявляється динаміка і фахівців найвищої кваліфікації – кандидатів і докторів наук. Так, чисельність кандидатів наук зросла з 57610 осіб у 1995 році до 84000 у 2010, і до 90113 у 2013 році. Чисельність докторів наук в Україні, зросла з 8133 осіб у 1991 році до 14418 у 2010, і до 16450 у 2013 році⁶

За останні 10 років кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки поступово зменшувалася: з 1510 у 2005 році до 1303 у 2010, 1208 у 2012 і до 1143 у 2013р., а питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП з 1996 до 2013 р. зменшилася з 1,36 до 0,81. Залишається низькою і питома вага підприємств, що впроваджували інновації. У 2000 році їх було 14,8%, у 2013 – 13,6%⁷. Цей парадоксальний результат свідчить про те, що вітчизняні підприємства не мають фінансової можливості і не мають економічної необхідності в удосконаленні технологій, товарів, матеріалів. Таким чином, зростання чисельності висококваліфікованих фахівців зовсім не гарантує розширення масштабів виконання наукових розробок та впровадження їх у виробництво. Ще сумніші данні статистики про якість розробок вітчизняної науки. Так у 2011 р. з 376 створених передових виробничих технологій принципово новими були лише 46 розробок, а 330 були новими тільки для України⁸. У 2013р. підприємствами та організаціями України

---

⁵ Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Державна служба статистики України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

було створено 486 передових технологій, з яких принципово новими були лише 13,6%⁹.

Виходить, що сфера науки й освіти працюють ніби самі на себе.

Пов'язана така ситуація з тим, що попит вітчизняного ринку на висококваліфікованих фахівців, науковців формує високотехнологічне виробництво. Якщо виробництво не потребує таких фахівців, підвищення рівня освіти та кваліфікації персоналу відривається від реальних потреб економіки. Тобто штучно створити суспільство знань неможливо. Двигуном науково-технічного прогресу є суспільна потреба в ньому, перш за все – потреба самого виробництва. Висококваліфіковані кадри спеціалістів потрібні високотехнологічним галузям. Примітивізація галузевої структури вітчизняної економіки зменшує потребу у висококваліфікованих спеціалістах, перш за все у науковцях, безпосередньо пов'язаних зі сферою матеріального виробництва.

Якщо розуміти сутність сучасної економіки як економіки, де фактор капітал зберігає своє найважливіше значення, а знання, втілені в робітника, потрібні капіталу лише в міру розвитку самого капіталу, тоді зрозуміло, що підвищення рівня освіти найманого персоналу без підвищення науково-технічного рівня самого капіталу стає надлишковим. Цей надлишок неможливо застосувати у виробництві. Звідси ситуацію, яка склалася в економіці України з рівнем освіти сукупного робітника, можна пояснити помилками у розумінні сутності сучасної економіки і обумовленими цим помилками у економічній політиці. Ідея про те, що сучасна економіка здатна успішно функціонувати у глобальному середовищі лише на продукуванні та використанні нових знань, яка домінувала майже увесь період реформування, не знаходить свого фактичного підтвердження. Як наслідок, найбільш відомі автори цієї ідеї відмовляються від неї і все частіше проводять думку, що сучасна економіка

---

⁹ Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. – Київ: Державна служба статистики України, 2014, с.261.

здатна успішно функціонувати лише на індустріальному базисі, на масовому виробництві товарів, у тому числі і високотехнологічних¹⁰.

З 10-х років ХХІ століття дослідники звертають увагу на розгортання нової хвилі індустріалізації яку називають Третьою промисловою революцією. Серед рис, що пов'язані з розвитком продуктивних сил, найголовнішою вважають радикальну зміну не просто основних ключових технологій, а навіть самих принципів їхньої побудови. Знову, як і у попередніх хвилях промислової революції, змін зазнають промисловість, енергетика, транспорт, зв'язок, повсякденне життя людей. Зміни, що вже здійснюються у розвинутих країнах, характеризуються широким застосуванням адитивних технологій. Втілення таких технологій супроводжується переходом на раніше небачені композитні матеріали. У результаті суттєво зменшуються потреби виробництва у сировині та енергії. Справжні чудеса, відбуваються у біотехнологіях. Розширюється «зелена енергетика», тобто перехід на відновлювані джерела енергії. Розширюється використання водневої технології у промисловості, на транспорті.

І знову зміни у галузевій структурі економіки супроводжуються змінами у сфері інститутів розвитку. Таким новим і перспективним інститутом дослідники вважають розподілене виробництво. Мова йде про створення невеликих фірм, які, завдяки адитивним технологіям зможуть взаємодіяти і одночасно конкурувати з гігантськими корпораціями. Перспективною формою визнають і краудсорсинг, тобто розподілені по всій планеті мережі людей, які беруть участь у виробництві того чи іншого продукту. Майже всі, хто зайнятий у високотехнологічному бізнесі, одностайно прогнозують: попереду ера міні- і мікро-виробництв. Лідери процесу роботизації виробництва – США і Японія оголосили про початок масового виробництва міні- і мікро-роботизованих заводів. Характерною відмінною рисою нової індустріалізації стає зміщення

---

¹⁰ Иноземцев В. Воссоздание индустриального мира. Контуры нового глобального устройства/ В. Иноземцев //Россия в глобальной политике. – 2011. – №6, том 9. – С. 85-98; Иноземцев В. Будущее России – в новой индустриализации/ В. Иноземцев// Экономист. – 2010. – №11. – С. 3-15.

зусиль з виробництва у проектування, у просування товарів до споживачів. Головним стане не виробництво, а створення чогось нового, а також визначення того, що потрібно споживачеві.

Зі зміною структури економіки зміниться і структура потреб суспільства. Виграють у конкурентній боротьбі ті виробники, економіки та країни, які зможуть передбачити напрямок змін та підготуватися до них. Важливішою частиною такої підготовки має бути знання того, як швидко поставити нові перспективні напрямки розвитку науки і технологій на економічні рейки. Для цього необхідний клас підприємців, готових діяти у нових умовах. Навіть американські дослідники вважають, що таких фахівців необхідно навчати. Навчання основам створення і управління бізнесом зможе виховати широкий клас малих підприємців, який потрібен розподіленому виробництву. Для його розвитку у нових умовах вони вважають за необхідне подальше спрощення процесу створення і поширення бізнесу, подальше зниження державних бар'єрів, які заважають створенню нового бізнесу.

Значні зміни у технологіях останніми роками викликали процес повернення індустріального виробництва з Китаю, інших країн Азії до розвинутих країн Європи та до Сполучених Штатів. Але це не повернення старих заводів. Вигідніше створити вдома нове виробництво – роботизоване, оснащене новими технологіями. Основна робота такого підприємства відбувається не в цехах, а в офісах, лабораторіях і виконують її інженери, технологи, програмісти. А у безлюдних цехах діють промислові роботи, які створюють продукти на основі заданої їм програми. В результаті дешева робоча сила, дешева сировина перестають бути конкурентними перевагами країни. Зростає ризик зниження попиту на традиційну продукцію добувних галузей. Нова хвиля індустріалізації охопить увесь світ, але позитивними її результатами скористаються лише ті економіки, які встигнуть адаптуватися до вже визначених тенденцій змін.

Зміна технологічних та інституціональних основ виробництва у процесі нової хвилі індустріалізації вплине і на вітчизняну економіку. Розуміння

об'єктивного характеру змін має бути основою економічної політики щодо формування національної моделі нової індустріалізації. У сьогоднішній час більшу частину українського ВВП виробляють великі компанії. Використовують вони традиційні види сировини та виробляють стандартизовану продукцію галузей металургії, хімії, добичі та збагачення руди. Продаж цих товарів на світовому ринку забезпечує країну валютою, за яку на світовому же ринку купуються технічно складні товари, необхідні вітчизняній економіці та споживачам. З першого погляду світовий ринок забезпечує еквівалентність обміну. Проте необхідно враховувати суттєві обставини, які вказують на те, що і при еквівалентності обміну, хтось у цьому процесі виграє, а хтось програє. Мова йде про специфіку конкуренції на тому, або іншому ринку.

Відомо, що конкуренція на ринках стандартизованої продукції має ціновий характер, тобто для виграшу у ціні виробник має удосконалювати не сам продукт, а технологію його виробництва, що потребує величезних інвестицій та зупинки випуску продукції для технічного переозброєння підприємства. Таке поєднання економічно складних обставин обумовлює можливість існування досить консервативного і навіть застарілого виробництва у названих сегментах ринку. На відміну від стандартизованої продукції, випуск диверсифікованої продукції потребує постійних змін та удосконалення як самої продукції так і технології її виробництва. Випуск технічно складної продукції, а тим більше – високотехнологічної, включає виробників у нецінову конкуренцію, яка вимагає від них звернутися до науки з метою удосконалення продукції, технології та організації виробництва. У результаті здійснюється обмін стандартизованої продукції з відносно стабільними цінами на продукцію, яка постійно оновлюється і, відповідно, постійно змінює ціни, включаючи в їхню структуру інтелектуальну ренту. Програш виробників стандартизованої продукції стає все більше помітним. Валютної виручки не вистачає на закупівлю усіх необхідних товарів. Ця обставина примушує ставити питання про політику імпортозаміщення як найбільш очевидне вирішення проблеми.

Але очевидні рішення не завжди є правильними. Досить часто істина прихована від поверхневого погляду, досягти її допомагає наука.

Прибічники ідеї імпортозаміщення вважають, що воно дозволяє змінити структуру власної економіки, відмовитися від сировинного експорту. Така економічна політика застосовувалася у 30-ти роки ХХ століття у СРСР¹¹. На той час, коли темпи науково-технічного прогресу були нижчими, ніж сьогодні, вона дозволила у короткий термін здійснити індустріалізацію, створити власну важку промисловість, машинобудування, енергетику. Разом з тим, політика імпортозаміщення орієнтує виробників на продукцію, яка вже існує на світовому ринку. Відтворення такої продукції у країні-реципієнті потребує часу для створення виробництва, підготовки персоналу. За цей час творці цієї продукції встигнуть її відновити, або навіть відмовитися від неї задля просування на ринок нової продукції. Таким чином, роблячи ставку на імпортозаміщення, країна прирікає себе до вічної гонки за лідером і до вічного відставання від нього. Крім цього, така економіка опиняється дуже ізольованою від світового ринку, зорієнтованою на свої власні потреби та ресурси, які не порівнює зі світовими аналогами. Проте інноваціями слід вважати не те, що є новим у місцевому масштабі, для даного національного ринку, а те, що відрізняється принциповою новизною для глобальної економіки. У протилежному випадку, зусилля інженерів, технологів будуть спрямовані на те, щоб відкрити вже відомі речі. Такий тип розвитку прирікає країну на вічне відставання. Роблячи ставку на імпортозаміщенні певних товарів їхні виробники уникають конкуренції на світовому ринку. Такі «тепличні» умови ведуть у перспективі до відставання їхньої продукції від закордонних аналогів. Досить ще свіжий приклад – галузі машинобудування СРСР, продукція яких мала попит на замкненому від світової конкуренції власному ринку. Проте, як тільки ця замкненість була скасована, зіставлення радянської технічно складної продукції зі світовими зразками виявило її неконкурентоспроможність.

---

¹¹ Див. Эрлих А. Дискусии об индустриализации в СССР. 1924-1928/Александр Эрлих; пер. с англ.: под науч. ред. А.А.Белых. – М.: Изд-во «Дело» АНХ, 2010 – 248с.

З часів індустріалізації СРСР змінилися умови виробництва, прискорилися темпи змін, загострилася конкуренція. Світовий досвід показує, що успіху досягли країни, які зробили ставку на експортну орієнтацію свого виробництва. Таку економічну політику не можна вважати випадковою. Саме про це каже економічна теорія. Використання абсолютних та відносних, порівнянних переваг вітчизняного виробництва набагато корисніше, ніж орієнтація на власні сили у всьому різноманітті галузей. Галуззю, у якій Україна має абсолютні переваги дослідники називають сільське господарство, перш за все, виробництво зерна. Протягом усього ХХІ століття вітчизняні аграрії нарощують як обсяги виробництва, так і обсяги продажу своєї продукції, у тому числі і на світовому ринку. Нині лідерами світового ринку зерна являються розвинуті індустріальні країни. Лідерські позиції вони утримують завдяки забезпеченню власного сільського господарства необхідною технікою власного же виробництва. Інакше кажучи, сучасне сільське господарство ефективно функціонує як складова частина агропромислового комплексу. Вітчизняне сільське господарство працює на іноземній техніці. Зростання аграрної сфери потребує більше техніки, яку придбають на світовому ринку. Однак, зерновий ринок – це ринок стандартизованої продукції. Головною формою конкуренції на такому ринку є цінова конкуренція. На відміну від нього ринок сільськогосподарської техніки – це ринок диверсифікованої продукції, на якому переважає нецінова конкуренція. За таких умов для сплати за техніку доводиться віддавати все більше і більше власного зерна. Отже, ефективне використання абсолютних економічних переваг власного сільського господарства потребує виробництва для нього відповідної техніки. При цьому необхідно враховувати характер сучасного етапу індустріального розвитку, революційні зміни у техніці та технологіях. За таких умов створювати власне сільськогосподарське машинобудування необхідно лише як нову галузь промисловості, а не як галузь, яку відновлюють на базі залишків радянського сільськогосподарського машинобудування. Орієнтація такого виробництва не лише на потреби

внутрішнього ринку, але й на потреби світового дозволила би економіці зробити індустріальний ривок.

Включаючись у конкуренцію на світовому ринку доцільно більше уваги приділяти виробництву переважно кінцевої продукції, продукції з максимальної часткою доданої вартості, уникаючи, або суттєво скорочуючи просування на світові ринки проміжного продукту, або продукту з невеликою часткою доданої вартості. Це означає, що при виборі галузей, які мають бути експортноорієнтованими необхідно робити ставку на найновітніші досягнення науково-технічного прогресу, розгортання масового виробництва перспективної продукції та прагнути бути на світовому ринку першим її виробником та експортером. Саме так будувалася політика експортноорієнтованого виробництва Південної Кореї, Тайваню, Японії, КНР. Зростання частки імпорту у ВВП ФРГ за останні 15 років свідчить про те, що і ця високорозвинута країна застосовує досвід економічної політики експортноорієнтованих економік. Вдалим прикладом експортноорієнтованих економік може бути і Фінляндія, яка зробила ставку на виробництво телекомунікаційного устаткування, що потягнуло за собою ланцюжок взаємопов'язаних виробництв, які за короткий час дозволили підвищити рівень розвитку економіки, забезпечивши одночасно зростання добробуту населення.

Обираючи спеціалізацію в умовах Третьої промислової революції необхідно враховувати її спрямованість на виробництво, збалансоване з екологією. Точками зростання у перспективі дослідники вважають виробництво продуктів та технологій, які забезпечують енергозбереження, очищення води, повітря, ґрунту. Розробка нових джерел енергії, створення нових видів транспорту, систем комунікацій знаходяться у центрі уваги дослідників. Кооперація у цих галузях і може стати експортноорієтованим виробництвом.

Щодо імпортозаміщення, то ця політика не має бути державним пріоритетом. Вона може бути справою окремих фірм, окремих виробників, які на власний розсуд організують таке виробництво, свідомо вступаючи у конкуренцію з лідерами ринку.

Роблячи висновки з проведеного дослідження, важливо відмітити наступне. Для ефективного просування реформ, спрямованих на модернізацію економіки, необхідно розуміти сутність тієї економічної системи, яка існує зараз і тієї економічної системи, яку передбачається створити. Уявлення про сучасну економіку високорозвинутих країн як таку, що вже переросла стадію індустріалізму є значною мірою передчасним. Високорозвинуті економіки забезпечують високу продуктивність і спеціалізуються у світовому поділі праці на виробництві технічно складної продукції. Пострадянські економіки, продукція машинобудування яких виявилася неконкурентоспроможною на світовому ринку, зайняли нішу поставщиків енергоносіїв, сировини, товарів низького ступеня обробки. Все це – стандартизована продукція. Конкуренція на ринках стандартизованої продукції має ціновий характер, що ставить виробників у скрутне становище. Випуск технічно складної продукції, а тим більше – високотехнологічної, включає виробників у нецінову конкуренцію, тобто конкуренцію якості. Розгортання в країні виробництва технічно складної продукції, базуючись лише на високоосвічених фахівцях, неможливо. Розгортання сучасного індустріального виробництва потребує капіталу, технологій.

Прибічники ідеї імпортозаміщення вважають, що воно дозволяє змінити структуру власної економіки, відмовитися від сировинного експорту. Такі «тепличні» умови ведуть у перспективі до відставання їхньої продукції, виробників, економіки у цілому від високорозвинутих країн, виробники яких постійно беруть участь у конкуренції і внаслідок цього вимушені постійно удосконалювати продукцію, технологію, організацію, відштовхуючись не від власних досягнень, а від найкращих зразків світового ринку.

Використання переваг деяких галузей вітчизняного виробництва при просуванні їхньої продукції на світовий ринок набагато корисніше, ніж орієнтація на власні сили у всьому різноманітті галузей.

При цьому необхідно враховувати і подальші рекомендації економічної теорії – базувати свою економічну політику на виробництві для світового ринку

переважно кінцевої продукції, продукції з максимальної часткою доданої вартості, уникаючи, або суттєво скорочуючи просування на світові ринки проміжного продукту, або продукту з невеликою часткою доданої вартості. Це означає, що при виборі галузей, які мають бути експортноорієнтованими необхідно робити ставку на найновітніші досягнення науково-технічного прогресу, розгортання масового виробництва перспективної продукції та прагнути бути на світовому ринку першим її виробником та експортером.